

EPIGRAFSKI PRILOZI IZ RADIŠANA KOD SKOPJA

Selo Radišani, uključujući spomenike o kojima je reč u ovom prilogu, dosada dalo je devet rimskih sepulkralnih stela, tako da posle Skopja, Zlokućana i Bardovaca predstavlja najznačajnije nalazište latinskog epigrafskog materijala na municipalnoj teritoriji kolonije *Scupi*¹. Na lokalitetu „Radiško“, nedaleko od mesta gde je 1969. godine bio pronađen jedan kasnorimski grob oblika ciste u koju su bile ugrađene dve ranorimske nadgrobne stele (sl. 1 i 2), meseca novembra 1975. godine prilikom riljanja vinograda naišlo se na tri groba istog tipa kao i prethodni, od kojih je jedan bio dečji². Za konstrukciju dveju velikih cista pored opeka bilo je upotrebljeno pet stela sa latinskim epitafima. Ni za jednu od njih ne može se kazati u kômu se grobu nalazila. Spomenici se sad nalaze na imanju porodice Ninić, pored njihove pojate, gde i ranije otkopane stele.

1. Nadgrobna stela od belog krečnjaka sa zaobljenim zabatom i slobodnom pinijom u vrhu od koje je na okviru sačuvan samo početak,

¹ Cf. A. Evans, *Antiquarian Researches in Illyricum*, III—IV, 1885, 92, sl. 77 (= CIL III S. 8221); N. Vulić, Spomenik SKA 71, 1931, 243, br. 650; B. Dragojević-Josifovska, *Dva neobjavljena latinska natpisa iz Radišana kod Skoplja*, *Živa antika* 24, 1974, 241—249. Njihove fotografije donosimo i u ovom članku (sl. 1 i 2).

² O otkrivanju grobova bila sam obaveštena tek meseca maja 1977. godine od strane višeg kustosa Arheološkog muzeja V. Soko'ovske, kojoj se i ovom prilikom zahvaljujem. Stupivši odmah u kontakt sa porodicom pok. Božina Ninića iz Kučevišta, na čijem su imanju grobovi pronađeni, u cilju da posetim teren, bila sam obaveštena da su grobovi, pošto ni jedna od nadležnih ustanova nije na vreme intervenisala, razgrađeni, a prilozi iz grobova tom prilikom uništeni ili izgubljeni. Nadgrobne stele sa natpisima su ipak sačuvane i prenešene na gore navedeno mesto, što je za svaku pohvalu i zaslužuje iskreno priznanje. — Prema podacima dobivenim od Božina Ninića i njegovih rođaka svi su grobovi bili u pravcu severoistok-jugozapad, skeletni i, izuzev prvi, bez priloga. Jedna od strana prvog groba bila je od opeka vezanih belim malterom (srušena), patos također, a ostalo od ploča sa natpisima. Skelet je bio licem okrenut prema jugoistoku, izgleda sa rukama prekrštenim na grudima, pored kojih je nađen jedan novac od bronz, a na grudima jedan sud od crno pečene gline u obliku ibrika sa visokim cilindričnim vratom i koso postavljenim izlivenikom, kao i, izgleda, deo masivne drške okruglog preseka od nekog staklenog suda. Na 0,60 m. od ovog groba nalazio se drugi, čiji je samo patos bio od opeka a ostalo od kamenih ploča. U njemu je zatečeno mnogo izmešanih kostiju. Oko 10 m. od njega bio je grob sa dečjim skeletom, ceo od opeka, a pokriven dvema manjim pločama.

i lepim, geometrijski stilizovanim akroterijama u vidu polupalmeta sa volutama. U delu gde je reljef, površinski veoma olupana, osobito u najnovije vreme. Vis. 252, šir. 70, deblj. 23 sm. U dosta dubokoj, zasvođenoj niši, muško i žensko poprsje. Natpisno polje uokvireno 5 sm. širokim trostrukim profilom, visoko 76, a široko 43 sm. — Sl. 3 i 4.

D(is) m(anibus) / L. Petr(onius) Va(lens) vix(it) an(nis) L / et Aur(elia) Mar(cia) vix(it) an(nis) XXXX / Petroni Luci/a Valens Mar(cus) fili p(onendum) c(uraverunt).

Slova dosta duboko urezana, visoka u prvom, drugom i trećem redu 5,5 sm, u četvrom, 5, u ostalim 4 sm, sem u poslednjem redu (3,5 sm). Između sviju reči je interpunkcija oblika malog urezanog trougaonika, sem na kraju 3, 5 i 8. reda, gde za nju nije bilo mesta. U 6 redu ligatura CI, u obliku monograma.

Nadgrobnik su podigli *Lucia, Valens i Marcus* svojim roditeljima *L. Petroniju Valensu i Aureliji Marciji*, čiji su likovi predstavljeni na njemu. Na prvi pogled se primećuje razlika u tretiranju glava, koje su modelovane veoma plastično i sa svim detaljima lica, što je uočljivo i pokraj oštećenosti, i geometrijski i šematski predstavljenih bista u dosta plitkom reljefu. Okruglo lice muškarca uokvireno je kovrčastom kosom što se sliva sa bradom, koja je na obrazima, gde je najbolje očuvana, izvedena kraćim i dužim kosim, malo povijenim potezima dleta. Kosa je na čelu, pri korenu, malo olupana. Malo ispupčene očne jabučice, oivičene kapcima u vidu gajtana, izgleda da su imale naznačenu zenicu. Vrat je modelovan tako da je uočljiva njegova snažna muskulatura, kao i žile. Tendencija nepoznatog primitivnog kamenorezca da liku dâ individualno obeležje, očita

Sl. 1

Sl. 2

Sl. 3

je. Ženino je lice na žalost toliko oštećeno da su potpuno zbrisani nos, usta, brada i delimično oči. Prema onome što je od njih sačuvano vidi se da su bile tretirane na isti način kao i oči muškarca. Njezino lice sa nežnim, oblim vratom, ukrašeno je frizurom t.zv. „dinjastog tipa“ (*Melonen Frizur*), koja je bila karakteristična za doba prvih Antoninâ, što ne znači da u provincijama Carstva nije bila u modi izvesno vreme i posle toga³.

Svud rasprostranjeno gentile *Petronius*, koje pripada ocu i deci, u Skupima je posvedočeno na dvama veteranskim natpisima iz I veka n. ere⁴, kao i na jednom ne samo iz istog sela, nego i sa istog lokaliteta, što navodi na misao da se radi o jednoj istoj porodici⁵. Jedan od dedikanata šta više ima sva tri imena ista, s tom razlikom što mu je kognomen u obliku uobičajenom u vulgarnom latinitetu (*Vales*), u kojem se u Skupima sreće na još nekoliko natpisa⁶.

Gentilno ime žene — *Aurelia*, na natpisima sa teritorije kolonije *Scupi* posvedočeno je samo još na četiri natpisa, od kojih su tri vojnička⁷. Nema sumnje da se radi samo o slučajnosti, jer je ono kao u ostalim delovima Gornje Mezije i Carstva uopšte i u Skupima moralo u II i III veku da bude rasprostranjeno⁸. *Aurelii* rodом iz Skupa spominju se, međutim, ponekad i u natpisima drugih oblasti, obično u vojnim diplomama. Kao primer navešću samo poznati laterkul vojnika legije VII *Claudia* koji je nađen u Kostolcu (*Viminacium*), gde od 30 veterana iz Skupa, unovačenih 169. godine a optušenih *honesta missione* 195. godine, šesnaestorica ih je tom prilikom dobila civitet⁹. Nije moguće, izgleda mi, da se samo jedan od njih vratio u svoj zavičaj.

U odnosu na vreme podizanja nadgrobnika siguran *terminus post quem* pruža prisutni carski gentilicij. Njegovo skraćivanje, izostavljanje formule *h. s. s.*, oblik nekih slova, kao i izvesni ikonografski detalji, ukazuju na poslednje decenije II, ili prve III veka.

2. Nadgrobna stela od laporca, vis. 205, šir. 73, deb. 20 cm. Veoma je oštećena ne samo time što je odbijena i ravno zasećena dole i gore, nego što joj je desno odbijen veći deo zabata i reljefnog polja, kao i desni ugao natpisnog polja i gotovo polovina profilisanog okvira. U

³ M. Stephan, *Haartracht*, RE, S VI, 1935, 98. Jedna varijanta te frizure je bila moderna i u vreme Klaudija (*ibid.* col. 93).

⁴ CIL III 8199 — Kučević i Spomenik 71, br. 534 — Bardovci.

⁵ Živa antika 24, 246 sqq. (v. gore nap. 1). Možda je iz Skupa i *Petronia Secunda*, žena jednog veterana rodом iz Skupa (Spomenik 71, br. 624—Beograd).

⁶ O rasprostranjenosti ovog kognomena u Skupima v. Živa antika, *ibid.* str. 248, nap. 26 i 27.

⁷ Dva od njih su veteranska (Spomenik 98, br. 435 i 71, br. 563); u jednom, koji je posvećen Kapitolskom trojstvu i ostalim bogovima, kao dedikant se navodi konsularni beneficijar legije VII *Claudia M. Aur. Titianus* (Spomenik 71, br. 550), ostala dva su privatnog karaktera (Spomenik 98, br. 423 i br. 5 u ovom članku).

⁸ Cf. A. Mócsy, *Vorarbeiten zu einem Onomasticon vom Moesia Superior*, Godišnjak VIII, Centar za balkanološka ispitivanja 6, Sarajevo 1970 144; G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969, 46 sqq.

⁹ CIL III 14507. V. također i CIL VI 3205, 32624 a, 32640 itd.

gornjem se delu stela, izgleda, završavala ravno. Reljefno predstavljeni zabat sa trougaonim poljem, oivičenim uskom plastičnom trakom, flankiran je jednostavnim akroterijama, od kojih je sačuvana leva. Od reljefne dekoracije koja se u njemu nalazila sad postoji samo jedan plastičan polukrug, verovatno polumesec otvoren prema gore¹⁰. U plitkom četvrtastom polju ispod zabata bile su pretstavljene tri edikule sa šiljastim zabatima i akroterijama u vrhu, razgraničene polustubićima koji su imali bazu i kapitel, u delu što zatvaraju kose strane edikula reljefna četverolisna rozeta, a u prvoj i trećoj edikuli vertikalno postavljen bršljanov list na duvoj peteljci. Rekonstrukcija reljefne dekoracije mogla je da se napravi na osnovu onoga što je od nje ostalo, vodeći računa o obligatnoj simetriji. Što je bilo predstavljeno u centralnoj niši ne znamo, no najverovatnije izgleda da je i tu u ovom slučaju bio jedan od religioznih simbola, jer *kalathus*, kao na jednoj steli iz okoline Skopja koja predstavlja veoma blisku analogiju našoj, ne dolazi u obzir¹¹, pošto je nadgrobnik podignut jednom detetu, i to muškom. — Sl. 5.

Složeno profilisano natpisno polje, visoko 64, a široko 40 sm, sadrži sledeći epitaf:

Q. Satrius / Feróx vixit / annis III / h(ic) s(itus) e(st). Saturninus /⁵ et Felicula / f(aciendum) c(uraverunt).

Slova su dosta duboko i sa pažnjom urezana, visoka 5 do 4,5 cm, sem u r. 3, gde su sasvim nepotrebno, pošto je bilo dovoljno raspoloživog prostora, smanjena na 3,5 cm. Konsonanti L i T imaju sasvim kratke vodoravne crte bez serifa, a vokal A kratku prečku, koja je paralelna sa desnom hastom, izuzev u 4. redu gde je ili potpuno izlizana, ili nepažnjom lapicide ispuštena. U drugom redu na vokalu O imamo *apex*. Ligaturu u kombinaciji sa monogramom imamo na kraju r. 4 (NVS). Mala *hedera distinguens* postavljena je iza abrevijatura, no ne sviju (nema je na pr. iza E u r. 4 i iza C na kraju natpisa), a u rr. 3 i 5, gde ima izvesnu dekorativnu ulogu, između reči.

Nadgrobnik je podignut trogodišnjem detetu. Natpis je sadržinski sasvim oskudan i u tolikoj meri koncizan da nije sasvim jasan. Osim podatka da je *Q. Satrius Ferox*, čija filijacija nije navedena iako bi se to moglo očekivati zbog hronologije natpisa, živeo samo tri godine, on sadrži samo imena dedikanata, tačnije kognomene, pa ostaje nepoznatim u kakvom su srodničkom odnosu oni bili prema umrlo-me detetu. Najlogičnije bi bilo pretpostaviti da su u pitanju roditelji, samo nije jasno iz kog razloga to ne bi bilo, kao što je većinom uobičajeno, izričito saopšteno. Možda zbog namere da se docnije dopišu i njihova imena.

¹⁰ Ipak nije isključeno da je bilo predstavljeno i nešto drugo (krugovi, girlande i slično).

¹¹ A. Evans, *op. cit.* 97, sl. 71.

Sva imena u natpisu pripadaju latinskom onomastikonu. To su uglavnom obična imena, samo dok se gentilicij *Satrius* i kognomen *Ferox* u natpisima Skupâ, kao i drugih oblasti Gornje Mezije, koliko mi je poznato, javlja prvi put¹², kognomeni *Saturninus* i *Felicula* posvedočeni su¹³. Pada u oči da ni jedno od navedenih lica ne nosi ime koje bi moglo da ukaže na orijentalno poreklo, što bi se sasvim opravdano moglo očekivati na osnovu reljefne dekoracije koja je u raznim varijantama česta u sepulkralnoj umetnosti nekih oblasti Male Azije, a ima svojih analogija i u drugim oblastima Carstva, pa i u Skupima¹⁴.

U paleografskom pogledu, međutim, natpis je vredan pažnje zbog upotrebe *apex*-a koji je posvedočen u Skupima i na značajnom natpisu iz G. Solnja, jugozapadno od Skopja, iz istog vremena¹⁵, kao i zbog neuobičajenog oblika vokala A¹⁶.

Spomenik je verovatno bio podignut na prelazu iz I u II vek, ili u prvoj trećini II veka. To se može pretpostaviti na osnovu izostavljanja konsekracije, prisustva *apex*-a, oblika slova i kompozicije natpisa¹⁷.

3. Nadgrobna stela od krečnjaka, vis. 211, šir. 74, deb. 21 cm. U gornjem delu slobodan, zaobljen zabat, koji je u ravnoj liniji plitko zasečen prilikom prilagođavanja za konstrukciju ciste. U istom cilju je i dole jednako zasečen. Blago zasvođeno, neprofilisano polje zabata pri vrhu površinski olupano. Ukrašeno je velikom rozetom promera 22 × 23 cm, čije su latice raspoređene oko velike okrugle semenjače. Na njihovom sastavu su udubljenja napravljena svrdlom. Nedeckorisane akroterije oštećene su, osobito desna. Natpisno polje, dimenzija 69 × 45 cm, uokviruje 6 cm široka, složena profilacija (sl. 6).

D(is) m(anibus) / Antonia / Procula vi/xit an(nis) XX /⁵ h(ic) s(ita) e(st) /. L. Val(erius) Firmus / coiugi (!) dul/cissimae f(aciendum c(uravit)).

¹² V. A. Mócsy, *op. cit.* — Za *Satrius* v. W. Schulze, *Zur Geschichte Lateinischer Eigennamen*, Berlin 1966, 80 i 225. Gentile je rasprostranjeno u Italiji i na Zapadu. *Satrii* u Skupima, možda, iz Salone (cf. Alföldy, *op. cit.* 118). Za *Ferox* v. I. Kajanto, *The latin cognomina*, Helsinki—Helsingfors 1965, 126 i 267, kao i Alföldy, *ibid.* 203.

¹³ U Skupima: Živa antika 4, 1954, 366 (*Saturninus*) i Godišen zbornik na Filozofski fakultet na Univerzitetu u Skopju 23, 1971, 265 *sqq.* (*Felicula*). V. također i Mócsy, *op. cit.* 158 (*Felicula*) i 169 (*Saturninus*).

¹⁴ *Monumenta Asiae Minoris Antiqua* V, 1937, Pl. 28 (48); VIII, 1962 br. 109, 117, 120, 161, 162, 168 itd. — U Skupima: v. gore nap. 11 i Spomenik 71, br. 528 (Aračinovo), gde u zasvođenim edikulama imamo hedere.

¹⁵ B. Dragojević-Josifovska, *Add. ad Spomenik* 71, br. 557 — *Albanopolis*, ŽA 21, 1971, 513 *sqq.*

¹⁶ Vokal A. takvog oblika sreće se i u arhajskom alfabetu (R. Cagnat, *Cours d'Épigraphie latine*, Paris 1914, 12).

¹⁷ *Apex* se upotrebljavao da označi slogove po prirodi duge, osobito u prvim vekovima Carstva (R. Cagnat, *op. cit.* 27). Prema H. Thylander, *Étude sur l'épigraphie latine*, Lund 1952, 49 *sq.*, pojavljuje se i na dugim i na kratkim slogovima u nekim natpisima od kojih je većina iz doba Trajana ili početka Hadrijanove vladavine.

Pravilna, duboko urezana slova, sa sasvim malim serifima, nisu iste veličine u svima redovima, tako da su u prvom redu visoka 6,3 cm, u drugom 5, u trećem 4, u četvrtom, petom i šestom 4,5, a u posljednja dva 3,5 cm. U natpisu postoje samo dve ligature: u trećem redu AV i u u osmom MA. Znak za razdvajanje u vidu trougaonog ureza gotovo iza svake reči. U petom redu postavljen je sasvim nefunkcionalno i ispred formule, verovatno zbog simetrije, a u šestom unutar reči *Firmus* ispred S koje je urezano na profilu naknadno, pošto je omaškom bilo ispušteno.

Sva imena iz ovog natpisa, koji L. Valerije Firmo podiže svojoj dvadesetogodišnjoj supruzi Antoniji Prokuli, posvedočena su na teritoriji kolonije Skupa, samo nekoja češće, a nekoja ređe, tako na pr. dok je gentilicij *Valerius* veoma popularan¹⁸, *Antonius* se sreće samo na dva epitafa¹⁹. Kognomeni *Procula* i *Firmus*, koji ni u Gornjoj Meziji nisu baš česti, u Skupima se javljaju izuzetno²⁰.

U odnosu na jezik natpisa nema odstupanja od klasičnog latiniteta, osim u sedmom redu gde umesto klasičnog oblika *coniugi* imamo vulgarnolatinski *coiugi*²¹.

Na osnovu *tria nomina* dedikanta, konsekrativne i ostalih formula, oblika nekih slova, kao i primene tehnike svrdlom²², sa puno verovatnoće se može pretpostaviti da spomenik potiče iz druge polovine II veka.

4. Nadgrobna stela od krečnjaka. Odbijena gore ravno i levo koso preko natpisa i dole ravno. Najveća sačuvana visina je 148 cm. Ostale dimenzije: širina 91, debljina do 22 cm. Natpisno polje (96 × 59 cm), s triju strana uokvireno trostrukom profilacijom širine 6,5 cm, podeljeno je jednom vertikalno urezanom linijom na dva registra, obadva s epitafima. Zbog maločas spomenutog oštećenja o obliku zabata i o njegovoj dekoraciji mogu se praviti samo pretpostavke. Na osnovu analogija što pružaju stele sa tabulom u obliku diptiha, koje su u Skupima za razliku od ostalih delova Gornje Mezije dosta česte, najverovatnije izgleda da je zabat bio šiljast, sa petougaono proširenim poljem, dekorisan, možda, rozetom, odn. dvema rozetama, ili poprsjem žene kojoj je nadgrobnik bio podignut (sl. 7).

U obliku u kojem je dospeo do nas natpis glasi:

¹⁸ O njegovoj rasprostranjenosti u provinciji Dalmaciji v. Alföldy, *op. cit.* 131 *sqq.*, u Gornjoj Meziji Mócsy, *op. cit.* 149, a u Skupima ŽA 18, 1968, 79, nap. 21, gde su navedeni gotovo svi do tada poznati primeri, kao i ŽA 21, 1971, 236 *sqq.* i 663; Istorija 9, 1973, 273 *sqq.*; *Mélanges helléniques offerts à Georges Daux*, 1974, 188 *sqq.*

¹⁹ Starinar 7—8, 1956—7, 293 (*Antonia Saturnina*) i, izgleda, 291 (Dobri Dol). To gentile ima i jedan od konsula iz 82. godine, naime *cos. suff. L. Antonius Saturninus* (v. RE II—1, 1921, col. 211).

²⁰ Živa antika 21, 663 i *Mélanges*, 185, nap. 6 u sinkopiranom obliku *Proculus* (v. gore nap. 18; *Jahreshefte des österreichischen archäologischen Institutes in Wien* VI, 1903, Beibl. 37, br. 43 *Firmus* (Radišani) i XV, 1911, Beibl. 225, br. 27 — *Fyrmus* (Skopje).

²¹ V. Živa Antika 27, 1977, str. 464.

²² cf. D. Dimitrov, *Nadgrobnite ploči ot rimsko vreme v Severna Blgarija*, Sofija 1942, 108.

a) ---]/ ± 5 / [vix(it)] ann/[i]s XXX/ Cocci/⁵a Luci/ Lucili/a mat/er fili/e(!) piissi/¹⁰me (!) / f(aciendum) c(uravit).

b) ---]/ [vix(it) an]n(is)/ XXX / Corne/lius Cre/⁵scenti/o con/iugi pi/issime (!) / f(aciendum) c(uravit).

Slova sa pretežno vodoravnim malim serifima urezana su dosta duboko i pažljivo — na natpisu a) na udvostručenim linijama vodiljama

Sl. 7

koje se u nekim redovima jedva primećuju. Visoka su: a) 5,5 do 5 cm, b) 5,5 do 6 sm, izuzev drugi red gde su 6,5 cm. Manjeg su modula od ostalih vokali I u petom i E u osmom redu. b). Ligature: a) u desetom redu /ME/; b) u trećem /NE/ i četvrtom /RE/. Znak za razdvajanje u obliku koso urezane crtice koja se pod ostrim uglom spaja sa vertikalno postavljenim polukružnim urezom na nekim mestima se jedva nazire.

Na odbijenom delu stele, s obzirom na vreme u koje može da se datuje, trebala je da stoji konekracija, a zatim, u svakom registru, ime žene kojoj su spomenik podigli njezina majka i suprug, jer sudeći prema navedenim godinama života, radi se o istom licu. Što se tiče razlike u

obliku nekojih slova (O, M, P, V) ona bi se mogla objasniti time da natpisi ne potiču iz ruke istog kamenorezca, a ne nekojim većim vremenskim razmakom. Ni u jednom od natpisa nema epihorskih imena. Carsko gentile majke (*Cocceia*) u Skupima je već jedanput dokumentovano, a u ostalim delovima Gornje Mezije nekoliko puta, no u pravilnom obliku sa *geminato*²³.

Latinski jezik natpisa je sasvim korektan, ako izuzmemo redove 7 i 8 a) i 8 b) u kojima imamo vulgarnu grafiju *ae > e*, koja se u Skupima ne sreće često²⁴.

U odnosu na onomastičku formulu majke treba ukazati na to da je u njoj navedena filijacija kao i na jednom ranije objavljenom natpisu iz istog sela, izražena također gentilnim imenom oca što nije uobičajeno, pri čemu je izostavljena reč *filia*, što bi se donekle moglo pripisati grčkom uticaju²⁵. Da li je denominacija njezine kćeri pripadala istom tipu, što je sasvim verovatno, zasada, na žalost, nije poznato²⁶.

Siguran *t. p. quem* — kraj I veka, pruža carski gentilicij majke. Preciznije datovanje u kraj II ili bolje u prve decenije III veka može da se predloži na osnovu epigrafske i paleografske analize, čemu se ne protivi onomastička formula žene a ide u prilog činjenica što većina stela ovog tipa sa teritorije kolonije, sasvim izuzetnog u Gornjoj Meziji a karakterističnog za sepulkralnu umetnost Skupâ, pripada baš tom periodu²⁷.

5. Nadgrobna stela od krečnjaka, prelomljena nadvoje preko sedmog reda natpisa, odbijena celom širinom gore i dole, a na prednjoj strani olupana, osobito iznad natpisnog polja, desno od sigle M. Dimenzije: visina 143, širina 66, debljina 19 cm. Kakvog je oblika i čime je bio ukrašen zabat, i da li je ispod njega postojalo i međupolje sa re-

²³ *Cocceius* je gentilno ime cara Nerve (v. R. Cagnat, *op. cit.* 192 i *Ephemeris epigraphica* III, 1877, 234). Prema Alföldy-u (*op. cit.* 41 *sqq.*) javlja se na natpisima i pre njegove vladavine. Međutim, treba ukazati na to da je na natpisu CIL III 14997 na osnovu kojega je izveden ovaj zaključak gentilicij u obliku *Coccia* a ne *Cocceius*. Za obadva v. Schulze, *op. cit.* 426. U Skupima: Spomenik 75, 1933, br. 215 (Rašče, zap. od Skopja). O rasprostranjenosti gentila u Gornjoj Meziji v. Mócsy, *op. cit.* 143, — Gentilicij *Cornelius* je u Skupima dokumentovan na nekoliko natpisa (CIL 8213 i 8221; Spomenik 71. br. 560 i 561), od kojih su dva, uključujući i ovaj iz Radišana. *Cornelii* spadaju među najstarije i možda najznatnije rimske patricijske porodice i među njima ima znatan broj istorijskih ličnosti (v. RE IV, 1901, col. 1249 *sqq.*). Sasvim je razumljivo da je gentilicij svuda rasprostranjen (*cf.* Alföldy, *op. cit.* 78 *sq.*). U Gornjoj Meziji ipak, nije baš čest sem u Skupima gde su njegovi nosioci, možda, poreklom sa Istoka.

²⁴ V. Spomenik 71, br. 650; 98, br. 435; ŽA 13—14, 1964, 157; Godišen zbornik na FF Skopje 16, 1964, 140; Jahreshefte XV, br. 27 (v. gore nap. 20). P. Skok u svojoj gore citiranoj studiji donosi mnogobrojne primere zamenjivanja diftonga *ae* sa vokalom *e* (str. 17 *sqq.*). V. također i Mihăescu, 76 *sqq.* Limba latina în provinciile dunărene ale imperiului roman, București 1960,

²⁵ ŽA 24, 1974, 242 *sqq.* (v. gore nap. 1).

²⁶ V. niže nap. 30.

²⁷ Na pr.: Jahreshefte VI, br. 37 (v. gore nap. 20); Spomenik 98, br. 431 i 440; Godišen zbornik FF Skopje 12, 1960, 205 *sqq.* i dr.

ljevnom dekoracijom, pri ovolikom stepenu oštećenosti nije moguće ustanoviti, jer je sačuvani deo profilisanog polja mogao da pripada kako jednom, tako i drugom. Tabula sa natpisom, 47 × 31 cm, uokvirena je trostrukom profilacijom (sl. 8 i 9).

Sl. 8

D(is) m(anibus) [s(acrum)]/Aur(elius) Val(ens) vix(it)/ ann(is) XX/
paren/^{tes} h(oc) m(onumentum) / [f(aciendum)] c(uraverunt).

Nevešto, no duboko rezana slova sa malim serifima, visoka 5 cm, izuzev u prvom redu gde su većeg modula (6,5 cm). U natpisu postoji samo jedna ligatura: VA u drugom redu. Interpunkcijski znak iza abrevijatura, sem na kraju trećeg i šestog reda — verovatno zbog nedostatka prostora, no i između sviju reči.

Zbog simetričnog rasporeda inicijala konsekrativne formule mišljenja sam da je ona svakako bila proširenog tipa, što u Skupima ne bi predstavljalo nikakav izuzetak²⁸.

Natpis je sadržajem sasvim jednostavan: roditelji podižu nadgrobnik svome dvadesetogodišnjem sinu. Malo je neobično što nisu na-

²⁸ Cf. Spomenik 98, br. 435 i 440. Obadva spomenika su oštećena na istom mesto gde i naš, no zbog navedenog razloga sigla S morala je da se tu nalazi.

vedena njihova imena, ako ne cela a ono bar kognomeni. Carski gentilicij *Aurelius*, sa kognomenom *Valens*, tako čestim ne samo u Skupima nego i u samim Radišanima, o čemu je već bilo reči, može, no ne mora, da

Sl. 9

ukazuje na domaće poreklo porodice²⁹. Istovremeno on predstavlja *t. post quem* za podizanje spomenika — kraj četvrtre decenije II veka, a njegovo skraćivanje, kao i izostavljanje prenomena, upućuju na nešto docnije vreme, na poslednju četvrt II ili pre prve decenije III veka.

Selo Radišani u arheološkom pogledu zaslužuje ozbiljnu pažnju, a lokalitet „Radiško“, sudeći prema dosadašnjim nalazima, spada među one koji dosta obećavaju, pa bi tu trebalo što pre izvesti probna arheološka iskopavanja³⁰. Također i na mestu gde je još 1884. godine A. Evans pronašao jednu sepulkralnu stelu³¹. Sem toga trebalo bi predu-

²⁹ V. gore str. 452 sa nap. 6.

³⁰ Osim objavljenih spomenika odatle potiče i poklopac jednog malog sarkofaga, a također i jedna stela bez natpisa što bi moglo da znači da je negde u selu postojala i kamenorezačka radionica. (cf. ŽA 24, 1974, 242 sa nap. 7). — Sasvim je verovatno da bi se prilikom istraživanja terena moglo naići na delove spomenika kojima sada ne raspolažemo.

³¹ V. gore nap. 1.

zeti i sistematsko rekognosciranje sela, osobito lokaliteta „Golem Rid“ odakle potiče nadgrobnik *L. Marcianus*-a, veterana legije VII *Claudia*, beneficijara u službi provinciskog načelnika legije, kvestora i duumvira kolonije Skupâ³².

Skopje.

Borka Dragojević-Josifovska.

R É S U M É

Borka Dragojević-Josifovska: CONTRIBUTIONS ÉPIGRAPHIQUES DE RADIŠANI PRÈS DE SKOPJE

Au mois de novembre en 1975 dans le village Radišani (au nord de Skopje), plus précisément dans la localité „Radiško“, par les villageois ont été mis à jour cinq stèles funéraires, publiées dans cet article. Elles avaient été réemployées dans la construction de deux tombes (cystes) de basse époque romaine. En ce qui concerne la date, pour les stèles nos 1, 4 et 5 l'auteur propose le derniers quart du IIe ou le premier tiers du IIIe siècle, pour le n° 2 le premier tiers du IIe s., tandis que pour le n° 3 la deuxième moitié du II s. de n. ère.

Les stèles se trouvent dans la même localité, non loin de l'endroit où elles ont été découvertes.

³² Spomenik 71, br. 650.